

УДК 341.231.2/7:94(470:477)“1991/2014”

DOI: 10.33099/2707-1383-2019-34-4-46-67

*Фурман І. І., доктор історичних наук, доцент, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ);
Дузь-Крятченко О. П., кандидат військових наук, доцент, начальник інституту державного військового управління, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ)*

ЕКСПАНСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ 1991–2014 РР. ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ЛІКВІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті на підставі наявної літератури і джерел узагальнені відомості щодо експансіоністської політики Російської Федерації в Україні у 1991–2014 рр. як складової загальної російської стратегії ліквідації української державності.

Показано, що для досягнення цієї стратегічної мети Росія проводила експансіоністську політику, яка завдала значної шкоди національній безпеці України. Окреслені основні її напрями, зокрема територіальну, політичну, економічну, культурну, релігійну, інформаційну та військову експансії.

У 1991–2014 рр., у період від розпаду СРСР і набуття Україною незалежності до відкритої збройної агресії до неї з боку Російської Федерації, російсько-українські відносини не були добросусідськими. Незважаючи на укладені двосторонні договори про дружбу, співробітництво і партнерство між двома суверенними країнами, вони супроводжувалися шантажем, брехнею, залякуванням, провокаціями та ін. діями, зокрема погрозами застосувати зброю.

Доводиться, що агресія Російської Федерації проти України не розпочалася у 2014 р. з окупації Криму і частини Донецької і Луганської областей, а має значно довші історичні корені. Територіальні претензії до України не зникли, що

вимагає, передусім від української влади, забезпечувати захист життєвих національних інтересів, проводячи більш активну рішучу політику щодо сусідніх країн, передусім Росії.

У статті наводяться статистичні дані, нормативно-правові акти і висловлювання певних політичних лідерів Російської Федерації і України, що посилює аргументацію та висновки авторів із зазначеної проблематики.

Ключові слова: *Російська Федерація, Україна, експансія, експансіоністська політика, територіальна експансія, політична експансія, економічна експансія*

Відносини між Україною і Російською Федерацією (далі Росія), яка є спадкоємцем Московського царства, Російської імперії і Радянського Союзу, мають давню історію, що нараховує сотні років. Основним її змістом є унеможливлення становлення незалежної європейської держави Українського народу [4]. Історичний досвід свідчить, що для досягнення цієї стратегічної мети Росія проводить експансіоністську політику, яка завдає значної шкоди національній безпеці України. У цій роботі автори ставлять за мету розкрити основні напрями російської експансії (лат. *expansio*, розширення, поширення; у нашому контексті територіальна експансія, поширення політичного, економічного, культурного та ін. впливу [39, с. 799] – авт.) в Україні протягом 1991–2014 рр. Узагальнені матеріали призначені передусім для використання в освітньому процесі, зокрема для підготовки військових фахівців.

Досвід державотворення в Україні після розпаду СРСР свідчить, що здобута нашою державою у 1991 р. незалежність завжди розглядалася “північним сусідом” як геополітичне чи історичне “непорозуміння” [10; 22; 34], яке повинно бути якнайшвидше виправлене. Події в Україні 2014 р. яскраво засвідчили, що така точка зору сьогодні має широку підтримку в усіх прошарках російського суспільства. Так, проведене у 2016 р. російською недержавною дослідницькою організацією “Левада-центр” соціологічне опитування засвідчило, що головними ворогами для Росії вважаються США (72% опитаних), Україна (48%, при цьому 63 % російського населення відносилися до України “в основному погано” і “дуже погано”) і Туреччина (29%) [40; 26; 44]. Подібне ставлення не змінилося і у 2017 р. За оприлюдненими Левада-центром даними, головними ворогами Росії також зали-

шилися США (68%), Україна (29%), Євросоюз (14%), колишні республіки СРСР (країни Прибалтики, Грузія – 10%), Польща (8%), Німеччина, НАТО і Англія (по 6%) та ін. [38].

Росія, яка взяла на себе правонаступництво (права та обов'язки [42, с.117]) СРСР, на зовнішньополітичній арені одержала у спадщину дуже малі частки колишніх радянських позицій. На міжнародній арені вона опинилася у ситуації, коли геостратегії сучасного світу визначалися головним чином США, Євросоюзом, Китаєм та ін. Росія ж впливала на ці процеси лише номінально. Основними причинами суттєвого зменшення ваги та ролі Росії у світі вважаються відстала економіка, значне зменшення військового потенціалу, авторитарний режим і корупція, нездатність конкурувати зі світом у соціальних стандартах життя, сфері науки та високих технологій, машинобудуванні, приладобудуванні тощо [24, с.317–318; 47; 32; 48; 19].

Саме тому ключовим завданням і життєво важливим інтересом Росії сьогодні є відновлення за будь-яку ціну контролю над територіями колишнього СРСР, зокрема над Україною [45]. До того ж, захоплення усїєї України, за поглядами певних російських фахівців, повинно кардинально збільшити демографічні, політичні, військові та інші

ресурси [10] та, передусім, економічний потенціал Росії. Так, наприклад, як зазначив керівник науково-дослідних програм Чорноморсько-Каспійського центру, фахівець Російського інституту стратегічних досліджень Е. Попов: “Разом з Україною Росія являтиме собою серйозного економічного, промислового гравця. Без України відродження Росії як промислової держави буде дуже складним” [2].

Слід зазначити, що ще В. Ленін, лідер більшовиків і один з головних творців СРСР, зазначав: “Тепер, із завойованням України... наша сила міцніє. Ми говоримо тепер, що джерела хліба і продовольства, можливість отримати паливо з Донецького басейну у нас є. Ми впевнені, що, хоча і підходять найважчі місяці, коли продовольча криза загострилася, коли наш транспорт зношений і зруйнований, ми, тим не менш, цю кризу переживемо. На Україні є величезні запаси, надлишки хліба, їх важко взяти відразу – там досі партизанщина... Ми повинні не менше трьох тисяч робітників-залізничників, частиною селян з північної голодної Росії рушити на Україну” [6, с. 313].

Реальна пострадянська історія українсько-російських відносин є підтвердженням тому, що агресія Росії проти України не розпочалася у 2014 р. з окупації Криму і частини Донецької

і Луганської областей, а має значно довші історичні корені. Вона почала готуватися ще у 1991 р., відразу після проголошення нашою державою незалежності. Так, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Акт проголошення незалежності України, яким сповістила світову спільноту про “створення самостійної української держави – України” [1]. Вже через два дні після цієї події прес-секретар президента РРФСР П. Вощанов за дорученням Б. Єльцина оголосив офіційну позицію Росії щодо відносин із “братніми союзними республіками”: “РРФСР залишає за собою право порушити питання про перегляд кордонів” [10].

У період із лютого до липня 1992 р. територіальні претензії “суверенної” Росії [12] до “незалежної” України вже були оформлені рядом офіційних рішень російських вищих державних органів. Так, 21 травня 1992 р. Верховна Рада Росії прийняла постанову № 2809-1 “Про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР щодо зміни статусу Криму, прийнятих у 1954 році” [28; 29], згідно з якою постановою Президії Верховної Ради РРФСР від 5 лютого 1954 р. “Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР” була визнана такою, що не має юридичної сили

з моменту її прийняття. У тексті заяви Верховної Ради Росії з цього приводу від 22 травня 1992 р. [17] наводяться певні позиції, що були актуальними і напередодні агресії Росії проти України і окупації Криму у 2014 р., а також і сьогодні чітко простежуються у російській риториці в ході визначення статусу окремих районів Донецької і Луганської областей України. Наведемо окремі з них: “...утискають права представників російського народу, які проживають на їх територіях [території незалежних держав – авт.], інших націй і народностей, історично пов’язаних з Росією... Зараз в Росії шириться і зміцнюється громадська думка про прийняття ефективних заходів щодо захисту державних інтересів Російської Федерації, висуваються вимоги про правову оцінку рішень, пов’язаних з передачею Росією Криму Україні... Залишаючись прихильником принципу недоторканності кордонів, що існують в рамках СНД, в тому числі між Російською Федерацією і Україною, Росія має намір суворо дотримуватися основоположних принципів Статуту ООН, НБСЄ, так само як і положень Мінської угоди про створення СНД... забезпечити суворе дотримання прав всього населення Криму, в тому числі кримськотатарського народу... утриматися від будь-яких дій, спрямованих на

придушення вільного волевиявлення населення Криму, що має, відповідно до міжнародних норм, повне право самостійно визначити свою долю”.

9 липня 1993 р. на доручення грудневого З'їзду народних депутатів Росії розглянути питання щодо статусу м. Севастополя, Верховна Рада Росії постановою “Про статус міста Севастополя” оголосила про його російський федеральний статус [30], що “сприятиме захисту та зміцненню російської державності, розвитку російсько-українських відносин”. Таким чином Росія здійснювала політичний тиск на Україну з метою утримання її під своїм контролем у межах єдиного “союзного” простору.

При цьому також розглядалися сценарії утворення в межах СНД конфедерації чи переходу до федерального устрою у низці країн Співдружності [10]. Ця ж мета чітко була висвітлена і в указі Президента Росії Б. Єльцина від 14 вересня 1995 р. № 940 “Про затвердження Стратегічного курсу Російської Федерації з державами-учасниками Співдружності Незалежних Держав”. У цьому документі зазначалося, що “розвиток СНД відповідає життєвим інтересам Росії, а відносини з країнами СНД – важливий фактор включення Росії у світові політичні та економічні структури”. Пріоритетність

цих відносин визначається насамперед тим, що “на території СНД зосереджені наші головні життєві інтереси у сфері економіки, оборони, безпеки, захисту прав росіян, забезпечення яких становить основу національної безпеки країни; ефективна співпраця... є фактором, що протистоїть відцентровим тенденціям у самій Росії” [31]. Такий же стратегічний курс Росії не змінився і при іншому російському президентові В. Путіну. Як зазначає В. Горбулін: “Політична і економічна стабільність держав СНД [не зважаючи на їх суверенітет – авт.] була прямо поставлена у залежність від проведення ними дружньої політики щодо Російської Федерації” [10].

Кризові внутрішньополітичні й економічні проблеми, які Росія змушена була вирішувати у 1990-х рр. (дві війни проти Чеченської Республіки Ічкерія, збройні конфлікти у Молдові, Таджикистані, Грузії, ряд терористичних актів у самій Росії, сепаратистські рухи в республіках Північного Кавказу, Татарстані, Башкортостані, Якутії, Туві, у Свердловській області й інших російських регіонах, гіперінфляція та значне падіння ВВП, дефолт 1998 р., суцільна криміналізація суспільства і держави тощо), певним чином призупинили реалізацію Росією експансіоністської політики в Україні [10; 18]. Зокрема,

5 грудня 1994 р. Росія разом із США і Великобританією підписала Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) [25], згідно з яким взяла на себе зобов'язання: поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України (ст. 1); утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН (ст. 2); утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги (ст. 3) тощо.

У 1997 р. був укладений Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [14], згідно з яким сторони зобов'язалися: поважати територіальну цілісність одна одної і непорушність існуючих між ними кордонів (ст. 2); будувати відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили

або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загально визнаних норм міжнародного права (ст. 3) тощо.

У 2003 р. "...з метою подальшого зміцнення дружніх, добросусідських відносин між народами України і Росії" обидві країни уклали Договір про українсько-російський державний кордон [13], відповідно до якого на картах була визначена лінія державного кордону, який Росія зобов'язалася поважати. Проте, як засвідчили подальші історичні події, Росія всіляко гальмувала процес демаркації державного кордону з "братньою країною", залишаючи за собою "право" переглянути кордони і відверто шантажувати цим Україну [10]. Слід зазначити, що до безпосередньої російської агресії проти України у 2014 р. так і не було укладено договору про кордон в Азовському морі і Керченській протоці [20].

Найпоказовішим прикладом російської територіальної і, зокрема, економічної експансії в Україні є конфлікт навколо о. Коса Тузла (жовтень 2003 р.), коли Росія вдалася до застосування си-

лових засобів проти України задля захоплення контролю над Керченською протокою (єдиний глибоководний канал, яким судна могли заходити з Чорного в Азовське море, пролягав між Тузлою і Кримом, тобто був повністю під контролем України [37]). Як заявив журналістам глава адміністрації Президента Росії О. Волошин: “Ніколи Росія не залишить Україні Керченську протоку. Досить того, що Крим сьогодні український, і ми ледь заспокоїли людей з цього приводу. Досить знущатися над нами. Якщо треба, ми зробимо все можливе і неможливе, щоб відстояти свою позицію. Якщо треба, ми скинемо туди бомбу” [9]. Отже, вперше з моменту здобуття Україною Незалежності у російсько-українських відносинах могла бути застосована зброя. Як зазначає В. Емінова: “...на Росії висновки зробили. Виявилось, що шантаж, нахабна брехня (їх там немає), залякування і провокації діють, коли ти хочеш захопити те, що належить іншій країні. Тоді це подіяло з Керченською протокою, в 2008 з Грузією, в 2014 – з Кримом і частиною Донбасу” [15]. При цьому, пасивна реакція західних держав на російські провокації суттєво сприяла формуванню у російській владній верхівки переконання про безкарність, фактично заохочувала Росію до агресивних дій проти України [10; 18].

Більш відкрито Росія почала експансію в Україні після Помаранчевої революції 2004 р., після якої у країні відбулися радикальна зміна правлячої еліти і пов’язана з цим переорієнтація її внутрішнього та зовнішньополітичного курсу. Зі свого боку, російська влада, побоюючись черг “кольорових революцій” [Сербія, Грузія, Киргизстан – авт.] і поширення революційного досвіду на власну територію, почала певні контрзаходи [16]. Саме у 2004 р. Росія розпочала відпрацьовувати сценарій “східноукраїнського” сепаратизму, застосований нею у 2014 р. За її підтримки, консолідувавшись навколо особи В. Януковича, чисельні представники проросійських регіональних еліт східних і південних областей виступили з намірами федералізації України шляхом виділення дев’яти регіонів України (Луганської, Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської області та Автономної республіки Крим) в окрему автономну республіку у складі України (або навіть вийти зі складу України в разі перемоги на виборах В. Ющенка). Так, 26 листопада 2004 р. Луганська обласна рада проголосувала за створення Південно-Східної Української Автономної Республіки (ПСУАР, глузливо “ПіСУАР”), яке в частині суспільства

набуло асоціації з москвофільськими або сепаратистськими рухами в Україні [21; 11] (ця інформація пізніше була спростована – авт. [43]). Цього ж дня в Одесі на мітингу прихильники В. Януковича ухвалили рішення ініціювати питання про створення “Території самоврядування Новоросійський край” [5]. Подібні події відбувалися у Харкові [23; 46], Донецьку [7] та ін. обласних центрах Східної України, а також у Криму і Севастополі.

28 листопада у м. Сєверодонецьк Луганської області відбувся Всеукраїнський з’їзд депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад усіх рівнів [41], у роботі якого брали участь делегати із 17 регіонів України (переважно східних і південних, члени Партії регіонів), а також представницька делегація з Росії на чолі з мером Москви Ю. Лужковим. На з’їзді вперше було піднято питання щодо “створення нової української південно-східної держави у формі федеративної республіки”. Як зазначив ініціатор цієї ідеї Б. Колесніков: “Щоб уникнути звинувачень у тому, що дана ініціатива дасть будь-який статус винятковості Донецькому регіону, ми пропонуємо, у разі створення нової держави, столицею держави оголосити м. Харків, тобто відновити історичну справедливість – це була перша

столиця незалежної України” [41]. Як зазначає О. Ніконоров, ситуація була близька до перетворення України на поле громадянської війни. Але тоді в проросійських сепаратистських сил нічого не вийшло. Радикальне крило сепаратистів не погодилось з поразкою в Помаранчевій революції та перейшло до іншої тактики. Саме з того часу вони починають активно шукати вихід на російські державні структури, або ж російські структури самі були ініціаторами встановлення цих контактів [27].

У 2005 р. Росія, вперше після подій на Тузлі 2003 р., майже офіційно висловила Україні територіальні претензії. Так, російська інформаційна агенція “Інтерфакс” оприлюднила повідомлення такого змісту [вважаємо доцільним навести певні висловлювання – авт.]: “У розмові з журналістами російський прем’єр-міністр Володимир Путін поцікавився, чи читали вони щоденники Денікіна: “Обов’язково прочитайте! Там у нього є міркування про велику та малу Росію, Україну. Він каже, що нікому не повинно бути дозволено втручатися у відносини між нами, це завжди було справою самої Росії”. Фактично у цьому повідомленні російський прем’єр дав зрозуміти, що вважає Україну “російською” територією. Він назвав Україну “малою Росією” в російському, а не автентично-

му розумінні цього слова, як частину Росії [у пізньому Середньовіччі назва Мала Русь означала “справжня, корінна Русь” (Україна), на відміну від підвладних цій Русі територій, серед яких було й Залісся, як тоді називалася територія сучасної Центральної частини Росії – авт.] [10]. За В. Путіним, відносини з Україною є “справою самої Росії”, а навіть не Росії й України [33].

У квітні 2008 р. під час Бухарестського саміту НАТО В. Путін продовжив негативну риторичку щодо України. Наведемо цитату дослівно: “Але на Україні, там одна третина – взагалі етнічні росіяни. З сорока п’яти мільйонів осіб за офіційним переписом тільки сімнадцять мільйонів росіян. Є регіони, де цілком тільки російське населення проживає, скажімо, у Криму. Дев’яносто відсотків – це росіяни. Україна взагалі – складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії. І зараз ще не всі вирішені прикордонні проблеми на Чорному морі з Румунією. Значить, від Росії величезні території отримала на сході і на півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди наговську проблематику, інші проблеми, це вза-

галі може поставити на грань існування самої державності. Там складні внутрішньополітичні проблеми відбуваються. Теж потрібно діяти дуже-дуже акуратно... Але я хочу, щоб всі ми, коли вирішуємо питання подібного роду, розуміли, що і у нас теж там є свої інтереси. Ну, сімнадцять мільйонів росіян на Україні живе. Хто нам може сказати, що у нас там немає ніяких інтересів? Південь, південь України повністю, там тільки одні росіяни. Крим просто отриманий Україною рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур з передачі цієї території, наскільки ми спокійно, відповідально ставимося до цих проблем. Ми нічого намагаємося не порушувати, дуже акуратно діємо...” [8].

Сенсацією саміту став виступ президента Росії на закритому засіданні ради Росія – НАТО. За даними, що наводить газета “Комерсантъ”, “Коли ж мова зайшла про Україну, Путін розлютився. Звертаючись до Буша, він сказав: “Ти ж розумієш, Джордж, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її територій – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами!...” І тут він дуже прозоро натякнув, що якщо Україну все ж таки приймуть в НАТО, ця держава просто припинить існування. Тобто фактично він

пригрозив, що Росія може почати відторгнення Криму і Східної України” [3]. Отже, наведене вище свідчить про відверту брехню вищого керівництва Росії щодо національного складу сусідньої держави. Так, дані останнього Всеукраїнського перепису населення 2001 р. свідчать, що у національному складі населення України переважна більшість українців, чисельність яких становила 37541,7 тис. осіб, або 77,8% від загальної кількості населення. Друге місце за чисельністю посідали росіяни. Їх кількість нараховувала на дату перепису 8334,1 тис. осіб і складала лише 17,3%. [35].

Як свідчить подальша історія українсько-російських відносин, такі уявлення стали основою стратегічного бачення цілей Росії щодо повернення “исконно російських територій”, зокрема України. Для реалізації цієї стратегії в Росії, фактично у період з 2004 до 2014 рр., була створена система “мирного” примушення України до єдності. Вона включала в себе заходи політико-дипломатичного, економічного, насамперед енергетичного (“газові” та “сирні” війни), інформаційно-пропагандистського, військового (питання російського Чорноморського флоту та ін.), культурного, релігійного та іншого утиску з широким використанням технологій підривної

діяльності. У суспільному середовищі поширювалася концепція “русского мира”, яка стала ідеологічною основою російської експансії в Україні, а також міф про правічну єдність російського, українського і білоруського народів, про так званий “триєдиний, штучно розділений російський народ” [10; 18].

Перемога В. Януковича на президентських виборах 2010 р., прихід Партії регіонів та кримінально-олігархічного капіталу до практично монопольної влади створили сприятливі умови для стрімкої російської експансії в Україні: підписані Харківські угоди по Чорноморському флоту, початок інтеграції енергетичної, фінансової, оборонно-промислової, авіаційно-космічної сфер України і Росії, підготовка до приєднання України до Митного союзу та ін. Для України це у комплексі означало відхід від євроатлантичної інтеграції, повне її підпорядкування російським інтересам та, у перспективі, втрата державного суверенітету і незалежності.

Однак, лютневі події в Україні 2014 р. (протестні рухи, які увійшли в історію як Революція гідності) завадили здійсненню цих планів і, водночас, змусили російське керівництво розпочати відкриту збройну

агресію проти України. Так, напередодні агресії можна було спостерігати, як російські телевізійні канали почали відверту “підготовку суспільної думки” до потреби “втрутитися у бардак”, що відбувався у Києві, подавати виступи “націоналістів”, “хунти” і “фашистів”. Колишній радник В. Путіна економіст А. Ілларіонов у лютому 2014 р. зазначив, що Росія почала підготовку до розчленування України за прикладом того, як від Грузії були відділені Абхазія та Південна Осетія. Він озвучив чотири варіанти дій Росії щодо України: перший – повний контроль над усією Україною за допомогою особи, яка буде користуватися довірою усієї країни (найменш імовірний варіант); другий – федералізація чи конфедералізація України (основний варіант); третій – встановлення контролю над найбільш важливими районами: Одесою, Миколаєвом, Луганськом, Донецьком, Харковом, Севастополем (якщо не вдасться встановити контроль над усім Південним Сходом); четвертий – захоплення Криму чи тільки Севастополя [36].

З лютого – березня 2014 р. “мирна” експансія Росії в Україні припинилася. Всупереч усім основним принципам міжнародного права, двостороннім угодам з Україною, російські війська

окупували Крим і частину Луганської і Донецької областей України.

Отже, вищезазначене чітко свідчить про те, що агресія Росії проти України не розпочалася у 2014 р. з окупації Криму і частини Донецької і Луганської областей, а має значно довші історичні корені.

Їй передувала довга експансія, що здійснювалася Росією за територіальним, економічним, політичним, культурним, релігійним, інформаційним, військовим та іншими напрямками.

Основною метою російської експансіоністської політики в Україні у 1991–2014 рр. було збільшення, передусім, економічного потенціалу Росії, враховуючи відсталість і неконкурентноспроможність її економіки, а також унеможливлення становлення України як незалежної європейської держави.

У зазначений період російсько-українські відносини не були добросусідськими, незважаючи на укладені двосторонні договори про дружбу, співробітництво і партнерство між двома суверенними країнами. Як засвідчив досвід, з боку Росії вони супроводжувалися шантажем, брехнею, залякуванням, провокаціями тощо.

У підсумку зазначимо, що всупереч російським сподіванням на розвал України, українське суспільство

консолідувалося та ціною чисельних жертв змогло зупинити агресора на певних “лініях розмежування”. Але територіальні претензії до України не зникли. Тому Україні як ніколи потрібна ефективна влада, максимально зв’язана з народом, зміцнена його волевиявленням і підтримкою, яка зможе забезпечити захист життєвих національних інтересів, проводячи більш активну рішучу політику щодо своїх сусідів, передусім Росії.

Список використаних джерел і літератури

1. Акт проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради Української РСР “Про проголошення незалежності України” від 24 серпня 1991 року № 1427-XII: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
2. Аналитик Путина признался, зачем России нужна Украина // From-UA.com: [Електрон. ресурс. 02.08.2013]. – Режим доступу: <https://from-ua.com/news/277583-analitik-putina-priznalsya-zachem-rossii-nuzhna-ukraina.html>
3. Блок НАТО разошелся на блокпакеты // Коммерсантъ. – 2008. – №57. – 7 апреля. – С. 9: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/877224>
4. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. “Братня навала”. Війни Росії проти України XII–XXI ст. – К.: 2016. – 248 с.
5. В Одесі лунають заклики до створення на території області самоврядування `Новоросійський край` // УНІАН: [Електронний ресурс. 26.11.2004]. – Режим доступу: <https://press.unian.ua/press/964594-v-odesi-lunayut-zakliki-do-stvorenniya-na-teritoriji-oblasti-samovryaduvannya-novorosiyskiy-kray.html>
6. В. И. Ленин. Полное собрание сочинений. 5-е изд. – Т. 38. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – 579 с.
7. Выборы – 2004: Власти Донецкой области предложили провести референдум об автономии // Луганск.info: [Електронний ресурс. 26.11.2004]. – Режим доступу: http://news.lugansk.info/lugansk/2004_2/000415.shtml
8. Выступление В. Путина на заседании совета “Россия – НАТО” в рамках саммита НАТО. Стенограмма (Бухарест, 4 апреля 2008 г.): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://aillarionov.livejournal.com/723745.html>
9. Глава адміністрації Путіна заявив, що не поступиться Керченською протокою

і скине туди бомбу // Хрещатик: [Електронний ресурс. 22.10.2003]. – Режим доступу: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2363/art/15028.html>

10. Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни // Тексти.org.ua: [Електрон. ресурс. 25.02.2016]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa#comments

11. Грабовський С. І знову ПІСУАР // День. – 2014. – 8 квітня: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/blog/politika/i-znovu-pisuar>

12. Декларация о государственном суверенитете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики от 12 июня 1990 г.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://constitution.garant.ru/act/base/10200087/>

13. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157

14. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. (ратифіковано Законом N 13/98-ВР від 14.01.98): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006

15. Емінова В. Война за Тузлу: Как 14 лет назад мы отбили ее у России, и как защищали во время “русской весны” // Діпо.ua: [Електронний ресурс. 29. 09.2018]. – Режим доступу: <https://www.depo.ua/rus/life/viyna-za-tuzlu-yak-gosiya-14-rokiv-geretirivala-okupaciyu-20170928648584>

16. Задорожна Д. Помаранчева революція. Причина і результат // ХайВей: [Електронний ресурс. 28.12.2008]. – Режим доступу: <https://h.ua/story/159870/>

17. Заявление Верховного Совета РСФСР Верховному Совету Украины от 22 мая 1992 года: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenty-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>

18. Звіт Національного інституту стратегічних досліджень: Крим мав стати приводом для широкомасштабного вторгнення РФ // Урядовий кур'єр. – 2016. – №57. – 19 лютого: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-nacionalnogo-institutu-strategichnih-doslidzh/p/>

19. Илясова Ю. В. Конкурентоспособность России в международных рейтингах / Ю. В. Илясова, О. Е. Жидова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. –

№3. – С. 74–78: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://economyandbusiness.ru/konkurentosposobnost-rossii-v-mezhdunarodnyh-rejtingah>

20. Кравченко В. “Нам бы акваторию взять да поделить” // ZN.UA: [Електронний ресурс. 11.10.2019]. – Режим доступу: https://dt.ua/international/nam-by-akvatoriyu-vzyat-da-podelit-326098_.html?fbclid=IwAR1KFy7pNWWAgjJN12qJey807incaWMo33tpegtl4RBWOd8o5LfqLd4hrY

21. Крамар О. Нас штовхають у ПіСУАР // Тиждень.ua. – 2012. – 14 грудня: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Politics/66863>

22. Кремль рассматривает 4 сценария по отношению к Украине – экс-советник Путина // УНИАН: [Електрон. ресурс. 01.02.2014]. – Режим доступу: <https://www.unian.net/politics/879306-kreml-rassmatrivaet-4-stsenariya-po-otnosheniyu-k-ukraine-eks-sovetnik-putina.html>

23. Кушнар'єв реально оголосив автономію Харківської області // Українська правда. – 2004. – 27 листопада: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/11/27/3004729/>

24. Мельничук І. Держави пострадянського простору в сучасних геостратегічних документах Російської Федерації / І. Мельничук // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. – 2014. – Вип. 3(71). – С. 315–325.

25. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.94 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU94437.html

26. Мухаметшина Е. Основными противниками жители России считают США, Украину и Турцию // Ведомости. – 2016. – 02 июня: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/06/02/643351-rossiyane-reshili-im-vragi>

27. Никоноров О. Історія розвитку сепаратизму в Донецькій області // Дєро. Донбас: [Електронний ресурс. 31.10.2015]. – Режим доступу: <https://dn.depo.ua/ukr/donetsk/istoriya-rozvitku-separatizmu-v-donetskiy-oblasti-28102015090000>

28. О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 21 мая 1992 года №2809-1: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumentiparlamenti-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>

29. О продолжении работы по изучению правовой обоснованности решений Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 г. и Верховного Совета СССР от 26 апреля 1954 г. о выведении Крымской области из состава РСФСР. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 6 февраля 1992 года №2292-4: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumentiv-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>

30. О статусе города Севастополя. Постановление Верховного Совета Российской Федерации от 9 июля 1993 года, № 5359-1: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumentiv-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>

31. Об утверждении Стратегического курса Российской Федерации с государствами – участниками Содружества Независимых Государств. Указ Президента Российской Федерации от 14.09.1995 г. № 940 (с изменениями на 31 августа 2005 года): [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/9013448>

32. Павлова Е. Экономика России в 2019 году. Чего ждать: краха или роста? // Рамблер: [Электрон. ресурс. 09.01.2019]. – Режим доступа: <http://wikibusiness.ru/ekonomika-rossii-v-2019-godu-chego-zhdet-kraxa-ili-rosta/>

33. Палій О. Путін майже висунув Україні територіальні претензії. На всю територію // Українська правда. – 2009. – 29 травня: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/05/29/3981905/>

34. Попов Э. Украина как геополитическое недоразумение // Столетие. – 2009. – 25 февраля: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.stoletie.ru/politika/ukraina_kak_geopoliticheskoe_nedorazumenie_2009-02-25.htm

35. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Державний комітет статистики України: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

36. Путин: “Украина – историческое недоразумение”: [Электрон. ресурс. February 1st, 2014]. – Режим доступа: <https://graqdanin.livejournal.com/580432.html>

37. Романюк Р. Від ГКЧП до АТО: етапи російської агресії // Українська правда. – 2017. – 23 серпня: [Електронний ресурс. 23.09.2017]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/08/23/7152531/>

38. Россияне назвали главных врагов страны // РБК: [Електрон. ресурс. 10.01.2018]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ru/politics/10/01/2018/5a549d4b9a79476120fe5065>
39. Словарь иностранных слов / Под. ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1955. – 856 с.
40. Союзники и “враги” России, европейская интеграция. Социологический опрос 20–23 мая 2016 года // “Левада-центр”: [Електрон. ресурс. 02.06.2016]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/2016/06/02/13400/>
41. Стенограмма Северодонецкого съезда 28 ноября 2004 года // Восточный вариант: [Електронный ресурс. 09.01.2009]. – Режим доступу: <https://v-variant.com.ua/articles/81128-stenogramma-severodoneckogo-sezda-28-noyabrya-2004-goda.html>
42. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В. Е. – К.: Центр учбової літератури, 2010 – 608 с.
43. У Луганській облраді спростували повідомлення про створення південно-східної республіки // УНІАН: [Електронний ресурс. 26.11.2004]. – Режим доступу: <https://press.unian.ua/press/964581-u-luganskiy-oblradi-sprostuvali-povidomlennya-pro-stvorennya-pivdenno-shidnoji-respubliki.html>
44. Фоменко В. “Враги” и “друзья” РФ: россияне рассказали о своем понимании геополитики // Труд. – 2016. – 02 июня: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.trud.ru/article/02-06-2016/1338119_vragi_i_druzja_rf_rossijane_rasskazali_o_svoem_ponimanii_geopolitiki.html
45. Халдей А. Россия всерьез взялась за интеграцию бывшего советского пространства // ИА REGNUM: [Електрон. ресурс. 15.10.2018]. – Режим доступу: <https://regnum.ru/news/polit/2500906.html>
46. Харківська обласна рада учора скасувала більшість рішень надзвичайної сесії від 26-го листопада “Про заходи щодо стабілізації суспільно-політичної ситуації в області” // Радіо свобода. – 2004. – 30 листопада: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/11/27/3004729/>
47. Ходорковский: “Коррупция – хребет страны” // АРХИВ RB.RU: [Електрон. ресурс. 29.05.2013]. – Режим доступу: <https://rb.ru/article/hodorkovskiy-korruptsiya-hrebet-strany/7157317.html>
48. Экономический прогноз на 2019 год // Коммерсантъ: [Електрон. ресурс. 06.01.2019]. – Режим доступу: <https://www.kommersant.ru/doc/3843906>

References

1. Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrain-skoi RSR "Pro proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy" vid 24 serpnia 1991 roku № 1427-XII: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
2. Analitik Putina priznalsya, zachem Rossii nuzhna Ukraina // From-UA.com: [Elektron. resurs. 02.08.2013]. – Rezhim dostupu: <https://from-ua.com/news/277583-analitik-putina-priznalsya-zachem-rossii-nuzhna-ukraina.html>
3. Blok NATO razoshelsya na blokpakety // Komersant. – 2008. – №57. – 7 ap-relya. – S. 9: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.kommersant.ru/doc/877224>
4. Brekhunenکو V., Kovalchuk V., Kovalchuk M., Korniienko V. "Bratnia na-vala". Viiny Rosii proty Ukrainy XII – XXI st. – K.: 2016. – 248 s.
5. V Odesi lunaiut zaklyky do stvorennia na terytorii oblasti samovriaduvannia "Novorosiyskiy kraj" // UNIAN: [Elektronnyi resurs. 26.11.2004]. – Rezhym dostu-pu: <https://press.unian.ua/press/964594-v-odesi-lunayut-zaklyki-do-stvorenniya-na-teritoriji-oblasti-samovryaduvannya-novorosiyskiy-kray.html>
6. V. I. Lenin. Polnoe sobranie sochinenij. 5-e izd. – T. 38. – M.: Izdatelstvo polit-icheskoy literatury, 1969. – 579 s.
7. Vybory-2004: Vlacti Doneckoj oblasti predlozhili provesti referendum ob av-tonomii // Lugansk.info: [Elektronnij resurs. 26.11.2004]. – Rezhim dostupu: http://news.lugansk.info/lugansk/2004_2/000415.shtml
8. Vystuplenie V. Putina na zasedanii soveta "Rossiya – NATO" v ramkah sam-mita NATO. Stenogramma (Buharest, 4 aprelya 2008): [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: <https://aillarionov.livejournal.com/723745.html>
9. Hlava administratsii Putina zaiavyv, shcho ne postupytsia Kerchenskoiu pro-tokoiu i skyne tudy bombu // Khreshchatyk: [Elektronnyi resurs. 22.10.2003]. – Rezhym dostupu: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/2363/art/15028.html>
10. Horbulin dokladno proanalizuvav, yak Rosiia rokamy hotuvalasia do ah-resii proty Ukrainy. Navit masova kultura – element viiny // Teksty.org.ua: [Ele-ktron. resurs. 25.02.2016]. – Rezhym dostupu: http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rockamy_gotuvalasa#comments

11. Hrabovskiy S. I znovu PISUAR // Den. – 2014. – 8 kvitnia: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <http://day.kyiv.ua/uk/blog/politika/i-znovu-pisuar>
12. Deklaraciya o gosudarstvennom suverenitete Rossijskoj Sovetskoj Federativnoj Socialisticheskoj Respubliki ot 12 iyunya 1990: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://constitution.garant.ru/act/base/10200087/>
13. Dohovir mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro ukrainsko-rosiiskiy derzhavnyi kordon vid 28.01.2003: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157
14. Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu vid 31 travnia 1997 (ratyfikovano Zakonom N 13/98-VR vid 14.01.98): [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006
15. Eminova V. Voina za Tuzlu: Kak 14 let nazad my otbyly ee u Rossyy, y kak zashchyschaly vo vremia “russkoi vesny” // Depo.ua: [Elektronnyi resurs. 29.09.2018]. – Rezhym dostupu: <https://www.depo.ua/rus/life/viyna-za-tuzlu-yak-rosiya-14-rokiv-repetiruvala-okupaciyu-20170928648584>
16. Zadorozhna D. Pomarancheva revoliutsiia. Prychyna i rezultat // KhaiVei: [Elektronnyi resurs. 28.12.2008]. – Rezhym dostupu: <https://h.ua/story/159870/>
17. Zayavlenie Verhovnogo Soveta RSFSR Verhovnomu Sovetu Ukrainy ot 22 maya 1992 goda: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>
18. Zvit Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen: Krym mav staty pryvodom dlia shyrokomasshtabnoho vtorhnennia RF // Uriadovyi kurier. – 2016. – №57. – 19 liutoho: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-nacionalnogo-institutu-strategichnih-doslidzh/p/>
19. Ilyasova YU.V. Konkurentosposobnost' Rossii v mezhdunarodnyh rejtingah / YU.V. Ilyasova, O.E. ZHidova // Ekonomika i biznes: teoriya i praktika. – 2016. – №3. – S. 74–78: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: <http://economyandbusiness.ru/konkurentosposobnost-rossii-v-mezhdunarodnyh-rejtingah>
20. Kravchenko V. “Nam by akvatoriyu vzyat' da podelit” // ZN.UA: [Elektronnij resurs. 11.10.2019]. – Rezhim dostupu: https://dt.ua/international/nam-by-akvatoriyu-vzyat-da-podelit-326098_.html?fbclid=IwAR1KFy7pNWWAgjJN12qJey807inc aWwMo33tpegtl4RBWod8o5LfqLd4hrY

21. Kramar O. Nas shtovkhaiut u PiSUAR // Tyzhden.ua. – 2012. – 14 hrudnia: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <https://tyzhden.ua/Politics/66863>
22. Kreml' rassmatryvaet 4 scenariya po otnosheniyu k Ukraine – eks-sovetnik Putina // UNIAN: [Elektron. resurs. 01.02.2014]. – Rezhim dostupu: <https://www.unian.net/politics/879306-kreml-rassmatryvaet-4-stsenariya-po-otnosheniyu-k-ukraine-eks-sovetnik-putina.html>
23. Kushnarov realno oholosyv avtonomiiu Kharkivskoi oblasti // Ukrainska pravda. – 2004. – 27 lystopada: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.prawda.com.ua/news/2004/11/27/3004729/>
24. Melnychuk I. Derzhavy postradianskoho prostoru v suchasnykh heostrategichnykh dokumentakh Rosiiskoi Federatsii / I. Melnychuk // Naukovi zapysky [Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa]. – 2014. – Vyp. 3(71). – S. 315–325.
25. Memorandum pro harantii bezpeky u zviazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi vid 05.12.94: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU94437.html
26. Muhametshina E. Osnovnymi protivnikami zhiteli Rossii schitayut SSHA, Ukrainu i Turciyu // Vedomosti. – 2016. – 02 iyunya: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2016/06/02/643351-rossiyane-reshili-im-vragi>
27. Nykonorov O. Istoriia rozvytku separatyizmu v Donetskii oblasti // Depo.Donbas: [Elektronnyi resurs. 31.10.2015]. – Rezhym dostupu: <https://dn.depo.ua/ukr/donetsk/istoriya-rozvitku-separatizmu-v-donetskiy-oblasti-28102015090000>
28. O pravovoj ocenke reshenij vysshih organov gosudarstvennoj vlasti RSFSR po izmeneniyu statusa Kryma, prinyatyh v 1954 godu. Postanovlenie Verhovnogo Soveta Rossijskoj Federacii ot 21 maya 1992 goda №2809-1: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>
29. O prodolzhenii raboty po izucheniyu pravovoj obosnovannosti reshenij Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR ot 19 fevralya 1954 g. i Verhovnogo Soveta SSSR ot 26 aprelya 1954 goda o vyvedenii Krymskoj oblasti iz sostava RSFSR. Postanovlenie Verhovnogo Soveta Rossijskoj Federacii ot 6 fevralya 1992 goda №2292-4: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumen->

- ti-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva
30. O statuse goroda Sevastopolya. Postanovlenie Verhovnogo Soveta Rossijskoj Federacii ot 9 iyulya 1993 goda, № 5359-1: [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenty-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva>
31. Ob utverzhdenii Strategicheskogo kursa Rossijskoj Federacii s gosudarstvami – uchastnikami Sodruzhestva Nezavisimyh Gosudarstv. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 14.09.1995 goda № 940 (s izmeneniyami na 31 avgusta 2005 goda): [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://docs.cntd.ru/document/9013448>
32. Pavlova E. Ekonomika Rossii v 2019 godu. CHego zhdet' kraha ili rosta? // Rambler: [Elektron. resurs. 09.01.2019]. – Rezhim dostupu: <http://wikibusiness.ru/ekonomika-rossii-v-2019-godu-chego-zhdet-kraha-ili-rosta/>
33. Palii O. Putin maizhe vysunuv Ukraini terytorialni pretenzii. Na vsiu terytoriiu // Ukrainska pravda. – 2009. – 29 travnia: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/05/29/3981905/>
34. Popov E. Ukraina kak geopoliticheskoe nedorazumenie // Stoletie. – 2009. – 25 fevralya: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.stoletie.ru/politika/ukraina_kak_geopoliticheskoe_nedorazumenie_2009-02-25.htm
35. Pro kil'kist ta sklad naselennia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naselennia 2001 roku // Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy: [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupu: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
36. Putin: “Ukraina – istoricheskoe nedorazumenie”: [Elektron. resurs. February 1st, 2014]. – Rezhim dostupu: <https://graqdanin.livejournal.com/580432.html>
37. Romanyuk R. Vid GKCHP do ATO: etapi rosij's'koj agresii // Ukraïns'ka pravda. – 2017. – 23 serpnya: [Elektron. resurs. 23.09.2017]. – Rezhim dostupu: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/08/23/7152531/>
38. Rossiyanе nazvali glavnyh vragov strany // RBK: [Elektron. resurs. 10.01.2018]. – Rezhim dostupu: <https://www.rbc.ru/politics/10/01/2018/5a549d4b9a79476120fe5065>
39. Slovar' inostrannyh slov / Pod. red. I. V. Lekhina i prof. F. N. Petrova. – M.: Gosizdat inostrannyh i nacional'nyh slovarej, 1955. – 856 s.
40. Soyuzniki i “vragi” Rossii, evropejskaya integraciya. Sociologicheskij opros 20–23 maya 2016 goda // “Levada-centr”: [Elektron. resurs. 02.06.2016]. – Rezhim dostupu: <http://www.levada.ru/2016/06/02/13400/>

41. Stenogramma Severodoneckogo s'ezda 28 noyabrya 2004 goda // Vostochnyj variant: [Elektronnij resurs. 09.01.2009]. – Rezhim dostupu: <https://v-variant.com.ua/articles/81128-stenogramma-severodoneckogo-sezda-28-noyabrya-2004-goda.html>
42. Telipko V. E., Ovcharenko A. S. Mizhnarodne publichne pravo: Navch. posib. / Za zah. red. Telipko V. E. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2010 – 608 s.
43. U Luhanskii obradi sprostuvaly povidomlennia pro stvorennia pivdenno-skhidnoi respubliky // UNIAN: [Elektronnyi resurs. 26.11.2004]. – Rezhym dostupu: <https://press.unian.ua/press/964581-u-luganskiy-obradi-sprostuvali-povidomlennya-pro-stvorennia-pivdenno-shidnoji-respubliki.html>
44. Fomenko V. “Vragi” i “druz'ya” RF: rossiyane rasskazali o svoem ponimani geopolitiki // Trud. – 2016. – 02 iyunya: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.trud.ru/article/02-06-2016/1338119_vragi_i_druzja_rf_rossijane_rasskazali_o_svoem_ponimani_geopolitiki.html
45. Haldej A. Rossiya vs'er'yozy vzyalas' za integraciyu byvshego sovetskogo prostvanstva // IA REGNUM: [Elektron. resurs. 15.10.2018]. – Rezhim dostupu: <https://regnum.ru/news/polit/2500906.html>
46. Kharkivska oblasna rada uchora skasovala bilshist rishen nadzvychainoi sesii vid 26-ho lystopada “Pro zakhody shchodo stabilizatsii suspilno-politychnoi sytuatsii v oblasti” // Radio svoboda. – 2004. – 30 lystopada: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/11/27/3004729/>
47. Hodorkovskij: “Korrupciya – hrebet strany” // ARHIV RB.RU: [Elektron. resurs. 29.05.2013]. – Rezhim dostupu: <https://rb.ru/article/hodorkovskiy-korrupciya-hrebet-strany/7157317.html>
48. Ekonomicheskij prognoz na 2019 god // Komsersant: [Elektron. resurs. 06.01.2019]. – Rezhim dostupu: <https://www.kommersant.ru/doc/3843906>

I. Furman - doctor of historical sciences, associate professor, department of War History and Military Art, Ivan Chernyakhovsky National defense university of Ukraine (Kiev);

A. Duz-Kriatchenko - candidate of military sciences, associate professor, Chief of the institute of State Military Management, Ivan Chernyakhovsky National defense university of Ukraine (Kyiv)

EXPANSION OF THE RUSSIAN FEDERATION IN UKRAINE 1991–2014. AS PART OF THE OVERALL LIQUIDATION STRATEGY UKRAINIAN STATEHOOD

Based on the available literature and sources, the article summarizes the expansionist policy of the Russian Federation in Ukraine in 1991-2014 as a component of the overall Russian strategy for the elimination of Ukrainian statehood.

It is shown that in order to achieve this strategic goal, Russia pursued an expansionist policy that caused significant damage to the national security of Ukraine. Its main directions are outlined, including territorial, political, economic, cultural, religious, information and military expansion.

In 1991–2014, during the period from the collapse of the USSR and Ukraine's independence to open armed aggression against it by the Russian Federation, Russian-Ukrainian relations were not good-neighborly. Despite the concluded bilateral treaty on friendship, cooperation and partnership between the two sovereign countries, they were accompanied by blackmail, lies, intimidation, provocations, etc. actions, including threats to use weapons.

It should be noted that the aggression of the Russian Federation against Ukraine did not begin in 2014 with the occupation of Crimea and parts of Donetsk and Lugansk regions, and has much longer historical roots. Territorial claims to Ukraine have not disappeared, which requires, first of all, the Ukrainian authorities to ensure the protection of vital national interests, pursuing a more active and decisive policy towards neighboring countries, especially Russia.

The article presents statistical data, normative-legal acts and quotes of some political leaders of the Russian Federation and Ukraine, which strengthens the arguments and conclusions of the authors on this issue.

Keywords: *Russian Federation, Ukraine, expansion, expansionist policy, territorial expansion, political expansion, economic expansion*